

๑๔. จิตฟุ้งซ่านเป็นจิตไม่มีคุณภาพ

Distraction as Disqualified Mind

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network, 2015

ความสำคัญของบทความ

ผู้คนจำนวนมากในสังคมสมัยใหม่นั้น มักเผชิญ “ภาวะจิตที่ฟุ้งซ่าน” [อุทธัจจะ] คือ อาการจิตที่หวั่นไหวไม่มั่นคง สักตายเป็นไปตามกระแสโลกธรรมทั้ง ๘ แห่ง “สังสารจักร” มีนเมาในสิ่งที่ใคร่ปรารถนา “ภวตัณหา-อภิวรรณ” และในสิ่งที่ไม่มีใครปรารถนา “วิภวตัณหา-อนิภววรรณ” การเวียนว่ายตายเกิดแห่งชีวิตสันตติไม่สิ้นสุด อันเป็นไป “หลักปฏิจกสมุปาทจักร” นี้ คือ มีจิตที่เกิดขึ้นด้วยเหตุต่างๆ [อุปาทะ-อุปันนธรรม] คือ “อวิชชา” อันเป็นรากเหง้าแห่งทุกข์ “ทุกข์มูล” [รากเหง้าแห่งทุกข์] เพราะเป็นมูลแห่งวิญญูทุกข์ ที่ชื่อว่า “ทุกข์นิทาน” [เหตุแห่งทุกข์] เพราะเป็นเหตุเกิดของทุกข์ และ “อวิชชา” [ความหลงปราศจากปัญญา หรือสติสัมปชัญญะ = โมหะ] ทำให้เกิด “ตัณหา” พร้อมด้วย “อุปาทาน” [อุปาทานขันธ = อุปาทิ] อันเป็น “ทุกข์ขุปโกโว” คือ แคนเกิดแห่งทุกข์ เพราะทุกข์นั้นย่อมเกิดจาก “กิเลสตัณหา” และ “กิเลสอุปาทาน” นี้ กล่าวโดยย่อ คือ “อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์” [ขันธมาร = ขันธ ๕ เป็นมาร] ฉะนั้น “ความฟุ้งซ่านแห่งจิต” จึงเป็นภาวะจิตที่ต้องรับสภาพการไหลบ่าของ “กิเลส” ที่มาท่วมพื้นจิตที่สะสม “อกุศลธรรม” [นิสัย-อนุสัย] หรือหมักดองด้วย “กิเลสอาสวะ” [กาม-ภพ-ทิฏฐิ-อวิชชา] ความทุกข์กายทุกข์ใจ ความก่อกวนแห่งจิต ที่มีกระบวนการคิดที่ไร้ระเบียบ ไม่มีเหตุผล ไม่เกิดปัญญาที่เป็นความรู้คมชัดแห่งญาณ ตกอยู่ภูมิแห่งทุกข์ตาที่ต้องรับผลแห่งอกุศลวิบากกรรมแห่งตน ได้แก่ “โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส” ด้วยเหตุนี้ ภาวะจิตจึงฟุ้งซ่าน และยิ่งพัฒนาตนไปสู่ “อคติ” ความลำเอียงอยู่ในฐานะที่ไม่ถูกต้อง และ “วิปlass” ความถือผิดเพี้ยนไปจากความจริง ในการค้นหาสาเหตุของ “ความฟุ้งซ่าน-อุทธัจจะ” นั้น ก็ไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะเป็นเรื่อง “วิบากกรรม” ที่สะสมจากอดีตทั้งในชาติที่ผ่านมาและในชาติปัจจุบัน ฉะนั้น การเจริญภาวนาแห่ง “อริยมรรค” จึงเป็นหนทางแห่งการกำจัดบารบ “กิเลสอกุศล” ทั้งหลายให้สิ้นไป คือ การพิจารณาภาวะจิต [สภาวะธรรม] ถึง “สาเหตุ” [เหตุปัจจัย] อันเป็น “ปัจจุบันนธรรม” ในขณะนั้น เพื่อให้เกิด “ผล” ในอนาคต [อนาคตธรรม] ถ้ามืดมิด สรทธาปสาทะ ในการทำความดี ละเว้นความชั่วทั้งปวง ตาม “กฎแห่งกรรม” และเจริญจิตตภาวนาด้วย “สติปัญญา ๔” ที่ก้าวสู่ “ฌาน ๔-รูปฌาน ๔” จนยกจิตสู่ “ภูมิแห่งกุศลจตุตถฌานจิต” [จิตประภัสสร] ที่ชำระ “วิตก-วิจารณ์-ปีติ-สุข” สิ้นไป คงเหลือภาวะจิตที่ประกอบด้วย “สติสัมปชัญญะ” ที่เป็นปัญญารู้อบรมคมชัด ที่บริสุทธิ์ด้วย “อุเบกขา-ฌานูปกขา” และ “เอกัคคตาแห่งสมาธิ” ภาวะจิตดังกล่าวนี้ ประกอบด้วย “ธรรมสมาธิ ๕” [ปราโมทย์-ปีติ-ปีสัทธิ-สุข-สมาธิ] เมื่อจิตตั้งมั่นในสมาธิ เป็น “สัมมาสมาธิ” ดำรงมั่นในสติ [สติสัมปชัญญะ] เป็น “สัมมาสติ” และมีความเพียรในการชำระจิตให้ปราศจากนิวรณ์ เป็น “สัมมาวายามะ” ความหวั่นไหว ความสั่นไหว และความฟุ้งซ่าน ย่อมดับสิ้นไปจากจิต.

บทความที่ ๑๔ ประจำปี ๒๕๕๘ – จิตฟุ้งซ่านเป็นจิตไม่มีคุณภาพ

ความซับซ้อนสับสนทางสังคมและเศรษฐกิจนั้น เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อจิตใจของมนุษย์ ซึ่งเป็นบ่อเกิดของความเชื่อ ความคิดเห็น ทศนคติ และพฤติกรรม ที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การมองโลกในแง่ร้าย อันเป็นทศนคติที่เป็นลบไม่สร้างสรรค์ ที่เรียกว่า “อุทธัจจะ” หมายถึง ความฟุ้งซ่านไม่เป็น “สมาธิ” คือ จิตตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งเพียงอารมณ์เดียว ทำให้ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลตามมา คือ “**ความดีของคุณภาพทั้งพฤติกรรมและจิตใจ**” อันนำไปสู่ความสำเร็จในการดำเนินชีวิตและการงานในที่สุด เพราะขาดคุณสมบัติการเป็นผู้นำที่ดี ทำให้กระบวนการคิดผิดพลาดเช่นกัน ได้แก่ (๑) ไม่เกิดความคิดริเริ่ม (๒) ไม่เกิดความคิดสร้างสรรค์ และ (๓) ไม่เกิดความคิดประยุกต์คิดแปลง หรือไม่อยู่ในภาวะที่ฉลาด ได้แก่ (๑) มองไม่เห็นเหตุแห่งความเจริญ (๒) มองไม่เห็นเหตุแห่งความเสื่อม และ (๓) มองไม่เห็นอุบายวิธีที่ดีในการแก้ไขปัญหา ไม่ว่าจะเป็ทางโลกหรือทางธรรมก็ตาม ก็เป็นจิตที่ไม่ได้คุณภาพและไม่มีประสิทธิภาพ เป็นจิตที่ค้อยคุณค่าในตนเอง ซึ่งมีอิทธิพลต่อความเชื่อ ความคิดเห็น ทศนคติ และพฤติกรรม ที่จะก้าวสู่ฝ่าย “**อกุศลธรรม**” ไม่สามารถเข้าถึงคุณธรรมหรือความดีได้ เพราะฉะนั้น คนที่ฟุ้งซ่านจึงเป็นบุคคลที่ไม่มีคุณภาพที่จะนำความสำเร็จมาสู่ชีวิต เพราะมีความท้อแท้ ถดถอยเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว เป็นคนไม่สู้ปัญหา เจออุปสรรคเล็กน้อยก็ไม่สู้ อยากรออยู่เฉยๆ แบบสิ้นคิดไปวันๆ หากจุดหมายปลายทางของชีวิตไม่ได้ อยู่แต่กับความนึกคิดที่ไร้ประโยชน์คุณค่า อยู่ในกรอบความคิดแคบๆ ไม่กว้างไกล คือ “**วิสัยทัศน์คับแคบ**” แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อวิเคราะห์หรือวินิจฉัยระดับคุณภาพของจิตแล้ว จะพบว่า “**จิต**” ต้องประกอบด้วย “**อกุศลธรรม**” ทั้งปวง หมายถึง ธรรมที่เป็นอกุศล สภาวะที่ตรงข้ามกับกุศล ได้แก่ “**อกุศลมูล ๓**” และกิเลสอันมีฐานเดียวกับอกุศลมูลนั้น ก็คือ “**นามขันธ์ ๕**” ที่สัมปยุตด้วยอกุศลมูลนั้น ก็คือ “**กายกรรม-วจีกรรม-มโนกรรม**” ที่มีอกุศลมูลเป็นสมุฏฐาน ก็คือ กล่าวสั้นว่า “**อกุศลจิตอุปบาท ๑๒-สธธรรม**” [“**เวทนา-สัญญา-สังขาร [=เจตสิก] -วิญญาณ [=จิต]**” แต่ละขันธ์สทหคด้วย “**โลภะ-โทสะ-โมหะ**” [อกุศลมูล ๓] คำว่า “**อุปบาท-อุปบาทะ-อุปบาทะ**” หมายถึง เกิดขึ้น “**จิตอุปบาทะ**” คือ จิตที่เกิดขึ้น] คือ จิตอกุศลเกิดขึ้น ความคิดชั่ว ได้แก่ (๑) “**นิวรรณ ๕-นิวรรณธรรม-นิวรรณูปกิเลส**” คือ ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี สิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม อกุศลธรรมที่กดทับจิต ปิดกั้นปัญญา (๒) “**กิเลส ๑๐-กิเลสธรรม-กิเลสวัตถุ ๑๐**” คือ สิ่งที่ทำให้ใจให้เศร้าหมอง ความชั่วที่แฝงอยู่ในความรู้สึกนึกคิด ทำให้จิตใจขุ่นมัวไม่บริสุทธิ์ และเป็นเครื่องปรุงแต่งความคิดให้ทำกรรมซึ่งนำไปสู่ปัญหา ความยุ่งยากเดือดร้อน และความทุกข์ (๓) “**อุปกิเลส ๑๖-จิตตอุปกิเลส**” คือ โทษเครื่องเศร้าหมอง สิ่งที่ทำให้จิตใจให้เศร้าหมองขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก ทำปัญญาให้ทรมาน [ปัญญา พุพพิการณ] และ (๔) “**อนุสัย ๓**” คือ กิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดาน รวมทั้ง (๕) “**อกุศลเจตสิก ๑๔**” คือ เจตสิกฝ่ายอกุศล ตามลำดับ คำว่า “**เจตสิก**” หมายถึง ธรรมที่ประกอบกับจิต สภาวะธรรมที่เกิดดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์และวัตถุที่อาศัยเดียวกันกับจิต อาการและคุณสมบัติต่างๆ ของจิต ดังรายละเอียดต่อไปนี้

“นิรณ ๕” หมายถึง ธรรมที่กั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี สิ่งที่ขัดขวางจิตไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม อกุศล ธรรมที่ก่อกับจิต ปิดกั้นปัญญา บั่นทอนปัญญา ได้แก่

- (๑) “กามฉันทะ” พอใจใฝ่กามคุณ
- (๒) “พยาบาท” แค้นเคืองคิดร้ายเขา
- (๓) “ถีนมিতตะ” หดหู่ซึมเซา
- (๔) “อุทธัจจกุกกุกจะ” ฟุ้งซ่านรำคาญใจ
- (๕) “วิจิกิจฉา” ลังเลสงสัย

ในบางครั้ง หมายถึง “นิรณ ๖” ได้แก่ กามฉันทนิรณ พยาบาทนิรณ ถีนมิตตะนิรณ อุทธัจจกุกกุกจนิรณ วิจิกิจฉานิรณ อวิชชานิรณ ซึ่งเรียกว่า “นิรณธรรม” ซึ่งมีลักษณะการเกิด ๗ ประการ ดังนี้

- (๑) “กามฉันทนิรณ” บังเกิดในจิตตูปบาทที่สหระคด้วยโลภะ ๘ ดวง
- (๒) “พยาบาทนิรณ” บังเกิดในจิตตูปบาทที่สหระคด้วยโทมนัสเวทนา ๒ ดวง
- (๓) “ถีนมิตตะนิรณ” บังเกิดในอกุศลจิตที่เป็นสสังขาริก
- (๔) “อุทธัจจนิรณ” บังเกิดในจิตตูปบาทที่สหระคด้วยอุทธัจจะ
- (๕) “กุกกุกจนิรณ” บังเกิดในจิตตูปบาทที่สหระคด้วยโทมนัสเวทนา ๒ ดวง
- (๖) “วิจิกิจฉานิรณ” บังเกิดในจิตตูปบาทที่สหระคด้วยวิจิกิจฉา
- (๗) “อวิชชานิรณ” บังเกิดในอกุศลจิตทั้งปวง

“กิเลส ๑๐” หมายถึง สภาพที่ทำให้จิตเศร้าหมอง ได้แก่

- (๑) “โลภะ” ความอยากได้
- (๒) “โทสะ” ความคิดประทุษร้าย
- (๓) “โมหะ” ความหลง ความไม่รู้ ความเขลา
- (๔) “มานะ” ความถือตัว
- (๕) “ทิฏฐิ” ความเห็นผิด
- (๖) “วิจิกิจฉา” ความลังเลสงสัย ความเคลือบแคลง
- (๗) “ถีนะ” ความหดหู่ ความท้อแท้ถดถอย
- (๘) “อุทธัจจะ” ความฟุ้งซ่าน
- (๙) “อหิริกะ” ความไม่ละอายต่อความชั่ว
- (๑๐) “อโนตตปปะ” ความไม่เกรงกลัวต่อความชั่ว

“กิเลส ๑๐–กิเลสธรรม–กิเลสวัตถุ ๑๐” มีลักษณะการเกิด ดังนี้

- (๑) “โลภะ” บังเกิดในจิตตูปบาทที่สหระคด้วยโลภะ ๘ ดวง
- (๒) “โทสะ” บังเกิดในจิตตูปบาทที่สหระคด้วยโทมนัสเวทนา ๒ ดวง
- (๓) “โมหะ” บังเกิดในอกุศลทั้งปวง
- (๔) “มานะ” บังเกิดในจิตตูปบาทที่สหระคด้วยโลภวิปยุตจากทวิภูฏี ๔ ดวง
- (๕) “ทิฏฐิ” บังเกิดในจิตตูปบาทที่สัมปยุตด้วยทวิภูฏี ๔ ดวง
- (๖) “วิจิกิจฉา” บังเกิดในจิตตูปบาทที่สหระคด้วยวิจิกิจฉา
- (๗) “ถีนะ” บังเกิดในอกุศลที่เป็นสสังขาริก
- (๘) “อุทธัจจะ” บังเกิดในอกุศลจิตทั้งปวง
- (๙) “อหิริกะ” บังเกิดในอกุศลจิตทั้งปวง
- (๑๐) “อโนตตปปะ” บังเกิดในอกุศลจิตทั้งปวง

“อุปกิเลส ๑๖–จิตตอุปกิเลส ๑๖” หมายถึง ธรรมเครื่องเศร้าหมอง สิ่งที่ทำให้จิตขุ่นมัว รับคุณธรรมได้ยาก จุฬำปรออะเปื้อนสกปรก ย่อมไม่ได้ดี ทำปัญญาให้ทรมาน คือ ปัญญาอันยังไม่เกิดขึ้น ย่อมไม่เกิดขึ้น และปัญญาอันเกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไป ฉะนั้น ต้องชำระอุปกิเลสให้บริสุทธิ์ด้วยการถึงอริยมรรค ซึ่งเป็น “ปริยภูฏานกิเลส” เพราะเกิดขึ้นกลุ่มรวมจิต ได้แก่

- (๑) “อภิชฌาวิสมโลภะ” คิดเพ่งเล็งอยากได้ โลภไม่สมควร
- (๒) “พยาบาท” คิดร้ายเขา
- (๓) “โกธะ” ความโกรธ
- (๔) “อุปนาหะ” ความผูกโกรธ
- (๕) “มัททะ” ความลบหลู่คุณท่าน ความหลู่ความดีของผู้อื่น
- (๖) “ปลาสะ” ความตีเสมอ ยกตัวเทียมท่าน
- (๗) “อิสสา” ความริษยา
- (๘) “มัจฉริยะ” ความตระหนี่
- (๙) “มายา” มารยา
- (๑๐) “สาถะยยะ” ความโอ้อวดหลอกเขา หลอกด้วยคำโอ้อวด
- (๑๑) “ถัมภะ” ความหัวดี กระจ่าง
- (๑๒) “สาร์มมะ” ความแข็งดี ไม่ยอมลดละ มุ่งแต่จะเอาชนะกัน
- (๑๓) “มานะ” ความถือตัว ทะนงตน
- (๑๔) “อติมานะ” ความถือตัวว่ายิ่งกว่าเขา ดูหมิ่นเขา
- (๑๕) “มทะ” ความมัวเมา
- (๑๖) “ปมาทะ” ความประมาท ละเลย เลินเล่อ

“อนุสัย ๗-สังโยชน์ ๗” หมายถึง กิเลสที่แฝงตัวนอนเนื่องอยู่ในสันดาน เป็น “อนุสัยกิเลส” หรือจัดเป็น “สัญญาโยชนธรรม” ได้แก่

- (๑) “กามราคะ-กามราคสัญญาโยชน” ความกำหนัดในกาม
- (๒) “ปฏิฆะ-ปฏิฆสัญญาโยชน” ความหงุดหงิด
- (๓) “ทิฏฐิ-ทิฏฐิสัญญาโยชน” ความเห็นผิด
- (๔) “วิจิกิจฉา-วิจิกิจฉาสัญญาโยชน” ความลังเลสงสัย
- (๕) “มานะ-มานสัญญาโยชน” ความถือตัว
- (๖) “ภวราคะ-ภวราคสัญญาโยชน” ความกำหนัดในภพ
- (๗) “อวิชชา-อวิชชาสัญญาโยชน” ความไม่รู้จริง

แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึง “อนุสัย ๗-สังโยชน์ ๗” มักพิจารณาถึง “สังโยชน์ ๑๐” [สัญญาโยชน ๑๐ = กามราคสัญญาโยชน ๑ ปฏิฆสัญญาโยชน ๑ มานสัญญาโยชน ๑ ทิฏฐิสัญญาโยชน ๑ วิจิกิจฉาสัญญาโยชน ๑ สีสัพพตพรา มาสสัญญาโยชน ๑ ภวราคสัญญาโยชน ๑ อิตสาสัญญาโยชน ๑ มัจฉริยสัญญาโยชน ๑ อวิชชาสัญญาโยชน ๑] ดังนี้

“สังโยชน์ ๑๐” หมายถึง กิเลสอันผูกใจสัตว์ ธรรมที่มีดัดตัวไว้กับวิญญูทุกข์ หรือผูกกรรมไว้กับผล อกุศล ธรรมในหมวดนี้ จะเกี่ยวข้องโดยตรงกับ “มัคคญาณ-มรรค ๔” ดังนี้

ก. โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ คือ สังโยชน์เบื้องต่ำ เป็นอย่างหยาบ เป็นไปในภพอันต่ำ

- (๑) “สักกายทิฏฐิ” ความเห็นว่าเป็นตัวของตน เช่น เห็นรูป เห็นเวทนา เป็นตน เป็นต้น
- (๒) “วิจิกิจฉา” ความสงสัย ความลังเล ไม่แน่ใจ
- (๓) “สีสัพพตพรา มาส” ความถือมั่นศีลพรตอย่างมกมายเห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้
- (๔) “กามราคะกามราคสัญญาโยชน” ความกำหนัดในกาม ความติดใจในกามคุณ
- (๕) “ปฏิฆะ” ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง

ข. อุทัมภาคิยสังโยชน์ ๕ คือ สังโยชน์เบื้องสูง เป็นอย่างละเอียด เป็นไปแม้ในภพอันสูง

- (๖) “รูปราคะ” ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปमानอันประณีต ความปรารถนาในรูปภพ
- (๗) “อรูปราคะ” ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปรमान ความปรารถนาในอรูปรภพ
- (๘) “มานะ” ความสำคัญตน คือ ถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่
- (๙) “อุทธัจจะ” ความฟุ้งซ่าน
- (๑๐) “อวิชชา” ความไม่รู้จริง ความหลง

“อกุศลเจตสิก ๑๔” หมายถึง เจตสิกฝ่ายอกุศล ดังนี้

ก. สัพพากุศลสาธารณเจตสิก ๔ คือ เจตสิกที่เกิดทั่วไปกับอกุศลจิตทุกดวง ได้แก่

- (๑) “โมหะ” ความหลง
- (๒) “อหิริกะ” ความไม่ละอายต่อบาป
- (๓) “อโนตตปปะ” ความไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป
- (๔) “อุทธัจจะ” ความฟุ้งซ่าน

ข. ปกิณณกอกุศลเจตสิก ๑๐ คือ อกุศลเจตสิกที่เกิดเรียงรายแก่อกุศลจิต ได้แก่

- (๕) “โลภะ” ความอยากได้อารมณ์
- (๖) “ทิฏฐิ” ความเห็นผิด
- (๗) “มานะ” ความถือตัว
- (๘) “โทสะ” ความคิดประทุษร้าย
- (๙) “อิสสา” ความริษยา
- (๑๐) “มัจฉริยะ” ความตระหนี่
- (๑๑) “กุกกุจจะ” ความเคียดแค้นใจ
- (๑๒) “ถีนะ” ความหดหู่
- (๑๓) “มิททะ” ความง่วงเหงา
- (๑๔) “วิจิกิจฉา” ความคลางแคลงสงสัย

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างละเอียดเกี่ยวกับ คำว่า “อกุศล” ให้พิจารณาธรรมต่อไปนี้

“ธรรมเป็นอกุศล”

อกุศลจิต สหระตด้วยโสมนัส สัมปยุตด้วยทิฏฐิ มีรูปเป็นอารมณ์ หรือมีเสียงเป็นอารมณ์ มีกลิ่นเป็นอารมณ์ มีรสเป็นอารมณ์ มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ มีธรรมเป็นอารมณ์ หรือปรารภอารมณ์ใด ๆ เกิดขึ้นในสมัยใด ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา จิต วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา วิริยอินทรีย์ สมာธินทรีย์ มนินทริย์ โสมนัสสินทริย์ ชีวิตินทริย์ มิจฉาทิฏฐิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสมาทิ วิริยพละ สมาทิพละ อหิริกพละ อโนตตปปพละ โลภะ โมหะ อภิขณา มิจฉาทิฏฐิ อหิริกะ อโนตตปปะ สมถะ ปักคาหะ อวิกเขปะ มีในสมัยนั้น ก็หรือว่านามธรรมที่อิงอาศัยเกิดขึ้นแม้อื่นใด มีอยู่ในสมัยนั้น

“อภุศลเหตุ ๓-อภุศลมูล ๓” หมายถึง “โลภะ-โทสะ-โมหะ” ดังนี้

“โลภะ” หมายถึง ความโลภอยากได้ของเขา ไม่คิดความคิดเผื่อแผ่เสียสละ ดังนี้

ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความเพติดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพติดเพลิน ความกำหนัดนักแห่งจิต ความอยาก ความสยบ ความหมกมุ่น ความไคร่ ความรักไคร่ ความข้อย่อย ความจมอยู่ ธรรมชาติผู้คร่ำไป ธรรมชาติผู้หลอกลวง ธรรมชาติผู้ยังสัตว์ให้เกิดธรรมชาติผู้ยังสัตว์ให้เกิดพร้อม ธรรมชาติอันร่อยรัด ธรรมชาติอันมีขำย ธรรมชาติอันกำซาบใจ ธรรมชาติอันช่านไป ธรรมชาติเหมือนเส้นด้าย ธรรมชาติอันแผ่ไป ธรรมชาติผู้ประมวณมา ธรรมชาติเป็นเพื่อนสองปณิธาน ธรรมชาติผู้นำไปสู่ภพ ตัณหาเหมือนป่า ตัณหาเหมือนดง ความเกี่ยวข้อง ความเยื่อใย ความหวังใย ความผูกพัน การหวัง กิริยาที่หวัง ความหวัง ความหวังรูป ความหวังเสียง ความหวังกลิ่น ความหวังรส ความหวังโผฏฐัพพะ ความหวังลาภ ความหวังทรัพย์ ความหวังบุตร ความหวังชีวิต ธรรมชาติผู้กระชิบ ธรรมชาติผู้กระชิบทั่ว ธรรมชาติผู้กระชิบยิ่ง การกระชิบ กิริยาที่กระชิบ ความกระชิบ การละโมภ กิริยาที่ละโมภ ความละโมภ ธรรมชาติเป็นเหตุชมชานไป ความไคร่ในอารมณ์ดี ๆ ความกำหนัดในฐานะอันไม่ควร ความโลภเกินขนาด ความติดใจ กิริยาที่ติดใจ ความปรารถนา ความกระหึ่มใจ ความปรารถนานัก กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหาในรูปภพ ตัณหาในอรุภพ ตัณหาในนิโรธ [คือราคะที่สหระคต ด้วยอุจเฉททิฏฐิ] รูปตัณหา สัตถตัณหา คันธ ตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา รัสมตัณหา โอชะ โยคะ คันถะ อุปาทาน อวารณ์ นีวรณ์ เครื่องปิดบัง เครื่องผูก อุปกิเลส อนุสัย ปริยภูฐาน ตัณหาเหมือนเถาวัลย์ ความปรารถนา วัตถุมีอย่างต่าง ๆ รากเหง้าแห่งทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ แคนเกิดแห่งทุกข์ บ่วงแห่งมาร เบ็ดแห่งมาร แคนแห่งมาร ตัณหาเหมือนแม่น้ำ ตัณหาเหมือนขำย ตัณหาเหมือนเชือกผูก ตัณหาเหมือนสมุทร อภิชมา

“โทสะ” หมายถึง ความคิดประทุษร้าย ดังนี้

ความอาฆาตข้อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้กระทำความเสื่อมเสียแก่เราแล้ว ความอาฆาตข้อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียแก่เรา ความอาฆาตข้อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้จักทำความเสื่อมเสียแก่เรา ความอาฆาตข้อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้ทำความเสื่อมเสียแก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเราแล้ว ความอาฆาตข้อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียแก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา ความอาฆาตข้อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้จักทำความเสื่อมเสียแก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา ความอาฆาตข้อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้ทำความเจริญแก่คนผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบพอของเราแล้ว ความอาฆาตข้อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำความเจริญแก่คนผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบพอของเรา ความอาฆาตข้อมเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้จักทำความเจริญแก่คนผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบพอของเรา หรือ ความอาฆาตข้อมเกิดขึ้นในฐานะอันมิใช่เหตุ ความอาฆาตแห่งจิต การกระทบกระทั่ง ความกระทบกระทั่งความยินร้าย ความขุ่นเคือง การขุ่นเคือง ความขุ่นเคืองอย่างแรง ความคิดประทุษร้าย

การมุงคิดประทุษร้าย ความมุงคิดประทุษร้าย ความพยายามแห่งจิต ความคิดประทุษร้ายทางใจ ความ
โกรธ กิริยาที่โกรธ สภาพที่โกรธ ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย สภาพที่คิดประทุษร้าย
ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย สภาพที่คิดปองร้าย การยिनร้าย ความยिनร้าย ความดุร้าย ความ
ปากร้าย ความไม่เข้มแข็งแห่งจิต

“โหมะ” หมายถึง ความหลง ความไม่รู้ตามเป็นจริง อวิชชา ดังนี้

ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินี
ปฏิบัติทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ทั้งในส่วนอดีตและส่วนอนาคต
ความไม่รู้ในปฏิจสมุปบาท ธรรมว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงเกิดขึ้น ความไม่รู้ ความไม่
เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามเป็นจริง ความไม่แทงตลอด ความไม่ถือเอา
โดยถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่พิจารณา การไม่กระทำให้ประจักษ์
ความทรมปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง ความหลงไหล อวิชชา โอฆะ
คืออวิชชา โยคะคืออวิชชา อนุสัยคืออวิชชา ปริยภูฐานคืออวิชชา ลิมคืออวิชชา อกุศลมูล

“อัพยาทเหตุ ๓”

(๑) “อโลกะ-อโทสะ-อโหมะ” ฝ่ายวิบากของกุศลธรรม หรือ (๒) “อโลกะ-อโทสะ-อโหมะ” ใน
พวกกิริยาอัพยาทธรรม

เพราะฉะนั้น “จิตฟุ้งซ่าน” จึงมีสมุฏฐานมาจาก “อกุศลธรรม” ทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่าง “อกุศลมูล ๓”
หมายถึง รากเหง้าของอกุศล รากเหง้าแห่งความชั่ว ต้นเหตุของอกุศล หรือ ต้นเหตุของความชั่ว ในการ
พิจารณาระดับจิตใจนั้น ให้ตั้งสมมตติฐานไว้ว่า มนุษย์ที่เกิดมานั้น เกิดจากอำนาจของกิเลส [ตัณหา-ฉันทะ-
ราคะ = ความทะยานอยาก ความพอใจ ความกำหนัดคิดใจ] อันเป็นฝ่ายอกุศลจิต น้อยมากที่จะเป็นอำนาจ
ฝ่ายกุศลจิต อย่างเช่นบรรดาอริยบุคคล คือ “โสดาบัน-สกทาคามี-อนาคามี” ทั้งหลาย เพื่อมาบำเพ็ญเพียร
ภาวนา ในประเด็นนี้ ผู้ปฏิบัติธรรม ผู้บำเพ็ญเพียรภาวนา สามารถพิจารณาไตร่ตรองสืบถึงต้นเหตุและผล
ของภาวะจิตได้โดย “หลักปฏิจสมุปบาท” หรือ “หลักปฏิจสมุปบันนธรรม” โดยเฉพาะในส่วนที่เป็น “กฎ
แห่งกรรม” เพราะ “กรรม” เป็นผู้กำหนดแดนเกิดของบุคคลนั้น ผู้เป็นเจ้าของ “กรรม” และ “วิบาก” อันคาบ
เกี่ยวระหว่างห้วงชีวิตที่สืบเนื่อง [ชีวิตสันตติ] เวียนว่ายตายเกิดไม่สิ้นสุดในกระแสแห่ง “ภวัจกร-สังสาร
จักร-สังสารทุกข์-สังสารวัฏ [กิเลส-กรรม-วิบาก]” ด้วยเหตุนี้ “จิต” ของมนุษย์นั้น นอกจากจะมีกิเลส
ดั้งเดิมเข้าครอบงำมาแล้ว ในปัจจุบันยังถูกบรรดา “กิเลสธรรม-นิเวศธรรม-หรือ-จิตตอปกิเลส” ทั้งน้อย
ใหญ่ บุคคลกระหน่ำเข้าครอบงำยิจิตใจอยู่ตลอดเวลา ทำให้จิตมนุษย์เกิดอาการสัดส่าย หัวน้ไหว และฟุ้งซ่าน
อยู่เสมอ เพราะรู้ไม่เท่าทัน หรือมิฉะนั้น ก็มีอาการมีนเมาหลงไหลอย่างขาดสติไปกับกระแสโลกธรรมทั้ง ๘
ไม่ประกอบด้วยเหตุผล และปัญญา [อโยนิโสมนสิการ] คือ ดำเนินชีวิตด้วยความประมาท นั่นเอง อย่างไรก็ตาม

ตาม สาเหตุหลักที่ทำให้คนฟุ้งซ่านไม่มีสมาธิในการดำเนินชีวิต คือ ความไม่รู้จริง “อวิชา” หรือความหลง “โมหะ” ดังที่ได้บรรยายมาแล้วข้างต้น เพราะปราศจากกระบวนการคิดอย่างมีเหตุผล [ไม่เป็นไปตามหลักปัจจุสมุปบาท] หรือไม่ประกอบด้วยปัญญา “โยนิโสมนสิการ” ดังนั้น ในการพิจารณาธรรมทั้งหลาย ต้องประกอบด้วยหลักธรรม (๑) **ปัจจุสมุปบาท ๑๒** กับ **ปัจจุสมุปบันทธรรม** ทั้งหมด และ (๒) **โยนิโสมนสิการ** ซึ่งประกอบด้วย “ปัญญา ๓” ดังนี้

“ปัญญา ๓” หมายถึง “**ความรอบรู้-ความรู้ทั่ว-ความเข้าใจ-ความรู้ซึ่ง**” นั่นคือ “**สัมพัชฺฐะ**” ได้แก่

- (๑) “**จินตามยปัญญา**” คือ ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา ปัญญาสืบแต่ “โยนิโสมนสิการ” ที่ตั้งขึ้นในตนเอง นั่นคือ “**การใช้ความคิดถูกวิธี-ความรู้จักคิด-คิดเป็น**” คือ ทำในใจโดยแยกกาย มองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา รู้จักสืบสาวหาเหตุผล แยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้นๆ ออกให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยตามหลักปัจจุสมุปบาท
- (๒) “**สุตมยปัญญา**” คือ ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน ปัญญาสืบแต่ “**ปรโตโฆสะ**” คือ เสี่ยงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก นั่นคือ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอน เล่าเรียน หาความรู้ วิจัยค้นคว้า สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าชักจูงของผู้อื่น โดยเฉพาะการสดับ “**สัทธรรม**” จากท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร
- (๓) “**ภาวนามยปัญญา**” คือ ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ ปัญญาสืบแต่ปัญญาสองอย่างแรกนั้นแล้วห่มนมนสิการในประดาสภาวะธรรม จนเกิดการเห็นการหยั่งรู้ด้วย “**ญาณในภูมิแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐาน**” ที่เรียกว่า “**ญาณทัสสนะ**” คำว่า “**ญาณ**” หมายถึง “**ความหยั่งรู้-ปริชาหยั่งรู้**” นั่นคือ “**ญาณในวิปัสสนาแห่งโสฬสญาณ-ญาณ ๑๖**” ที่ดำเนินพิจารณาสภาวะธรรมตั้งแต่ต้นจนจบสมบูรณ์

แต่ในโลกในความเป็นจริงนั้น คนส่วนใหญ่ไม่ชอบศึกษาหาความรู้อย่างเป็นระบบ เช่น การเจริญธรรมด้วยกระบวนการวิธีคิดที่อาศัยขั้นตอนใน “โยนิโสมนสิการ” ซึ่งหมายถึง “**ปัจจุสมุปบาท ๑๒**” ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายอธิบายสภาวะธรรมที่เป็นสาเหตุแห่งทุกข์ “**อนุโลมปัจจุสมุปบาท**” [ทุกขสมุทัยอริยสัจจ์] คือ การเห็น “**อวิชา**” เป็นต้นเหตุแห่งการเกิดสภาวะใน “**อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์**” [ทุกขอริยสัจจ์] หรือฝ่ายอธิบายถึงการดับทุกข์ “**ปฏิโลมปัจจุสมุปบาท**” [ทุกขนิโรธอริยสัจจ์] คือ การบาราศำจัด “**กิเลสอาสวะ**” ให้สิ้นไปเมื่อ “**อวิชา**” ถูกสํารอกกำจัดไป “**โสกะ-ปริเทวะ-ทุกข์-โทมนัส-อุปายาส**” [ความโสกะ-ความคร่ำครวญ-ทุกข์-โทมนัส-และ-ความคับแค้นใจ] ย่อมหมดสิ้นไปเช่นกัน อนึ่ง “**ปัจจุสมุปบาท ๑๒**” หมายถึง **ญาณในวิปัสสนา** ที่เรียกว่า “**ปัจจยปริคคหญาณ**” (ข้อ ๒ ในโสฬสญาณ-ญาณ ๑๖) หมายถึง ญาณกำหนดรู้ปัจจัยของนามและรูป คือรู้ว่า รูปธรรมและนามธรรม ทั้งหลายเกิดจากเหตุปัจจัย และเป็นปัจจัยแก่กัน อาศัยกัน โดยรู้ตามแนว (๑) กฏแห่งกรรม (๒) ปัจจุสมุปบาท ๑๒ [อนุโลมปัจจุสมุปบาท-ปฏิโลมปัจจุสมุปบาท]

(๓) อัทธา ๓-กาล ๓ (๔) สังขเป ๔-สังคะ ๔ (๕) สนธิ ๓ (๖) วัฏฏะ ๓ (๗) อาการ ๒๐ หรือ (๘) มูล ๒ ใน กระบวนการคิดทั้ง ๘ ประการนี้ คือ การคิดสืบค้นหาความจริงตั้งแต่ต้นเหตุจนครบกระบวนการความถึงปลาย เหตุแห่งปัญหาหรือสภาวะธรรมนั้นๆ อีกนัยหนึ่ง ผู้ปฏิบัติธรรม ผู้บำเพ็ญเพียรภาวนา เป็นผู้ที่มีปัญญาคมชัด ที่ ประกอบด้วย “ภูมิรู้-ภูมิธรรม-ภูมิปัญญา” หรือ “วิปัสสนาภูมิ-ปัญญาภูมิ” ได้แก่ ชั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อริยสัจ ๔ อินทรีย์ ๒๒ ปฏิจสมุปบาท ๑๒ รวมถึง ปฏิจสมุปป็นนธรรมทั้งหลาย [คำว่า “อุปป็นน ธรรม” คือ ธรรมที่อาศัยเหตุอื่นๆ เกิดขึ้น ที่สัมพันธ์กับหลักปฏิจสมุปบาท เช่น ธรรมทั้งหลายที่เป็น องค์ประกอบในภวจักร ได้แก่ (๑) อัทธา ๓-กาล ๓ (๒) สังขเป ๔-สังคะ ๔ (๓) สนธิ ๓ (๔) วัฏฏะ ๓ (๕) อาการ ๒๐ หรือ (๖) มูล ๒ รวมทั้ง (๗) กฏแห่งกรรม] หรือหมายถึง “ปรมัตถธรรม” [ตามปกติหมายถึง “ปรมัตถธรรม ๔” คือ “จิต ๑-เจตสิก ๑-รูป ๑-นิพพาน ๑”] อันแยกประเภทเป็นชุดสำหรับ “วิปัสสนาภูมิ- ปัญญาภูมิ” ได้แก่ “ชั้น-อายุขณะ-ชาติ-สัจจะ-อินทรีย์-และ-ปฏิจสมุปบาท” ฉะนั้น องค์ความรู้ดังกล่าวนี้ มีความสำคัญในกระบวนการคิด “โยนิโสมนสิการ” ในภูมิแห่งวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือ การเจริญญาณใน วิปัสสนาทั้งหลาย ที่เรียกว่า “โสฬสญาณ-ญาณ ๑๖” รวมทั้งบรรดา “อริยมรรค” [“จักขุ-ญาณ-ปัญญา- วิชา-อาโลโก” ฌาน-มรรค-ผล-และ-อภิญญา] ทั้งหมด คือ ธรรมชั้นบรรลุลผลแห่งการปฏิบัติ หรือ “อุตต रिมนุสสธรรม” หมายถึง “ธรรมวิเศษ-คุณวิเศษ-คุณพิเศษ” คือ ธรรมของมนุษย์ผู้ยอดเยี่ยม ธรรมล้ำมนุษย์ ได้แก่ “ฌาน-วิโมกข์-สมาบัติ-มรรค-ผล” ซึ่งต้องดำเนินด้วย “จรรยา” คือ ความประพฤติ ข้อปฏิบัติอันเป็น ทางบรรลुวิชา หรือ นิพพาน ที่เป็นข้อ “ปฏิบัติ ๔” หมายถึง แนวปฏิบัติ ทางดำเนิน การปฏิบัติแบบที่เป็น ทางดำเนินให้ถึงจุดหมายคือความหลุดพ้นหรือความสิ้นอาสวะ ในข้อ ๑ คือ “ทุกขา ปฏิปทา ทนุชาภิญญา” คือ “ปฏิบัติลำบาก-ทั้งรู้ได้ช้า” ในการบรรลุธรรมวิเศษนั้น จึงไม่ใช่เรื่องง่ายหรือสาธารณแก่ปุถุชนทั่วไป ที่ จะทำอย่างไรก็ได้เช่นกัน บางคนยังทำยังปฏิบัติก็ยิ่งฟุ้งซ่าน เป็น “จิตที่ไม่มีคุณภาพ” ไม่อ่อนโยน ไม่ควรแก่ งาน ไม่เชื่อตรงเป็นกลาง ไม่เที่ยงตรง นั่นเอง ย่อมเจริญในวิปัสสนาได้ยาก และแสดงผลออกมาเป็น ความเห็นที่ผิด คือ “มิจฉาทิฐิ” ในที่สุด

อย่างไรก็ตาม “จิต” ของมนุษย์ก็จำแนกออกเป็น “ธรรม ๓” เช่นเดียวกัน โดยให้เทียบเคียงกับ “เจตสิก ๕๒” [อาการและคุณสมบัติต่างๆ ของจิต] ได้แก่ (๑) “กุศลธรรม” = “โสภณเจตสิก ๒๕” คือ เจตสิกฝ่ายดีงาม ได้แก่ สัทธา สติ หิริ โอตตปปะ อโลกะ อโทสะ ตัตรมชัคคตา กายปัสสัทธา จิตตปัสสัทธา กายลหุตา จิตตล หุตา กายมูทุตา จิตตมูทุตา กายกัมมัชฌันตยา จิตตกัมมัชฌันตยา กายปาคุญญตา จิตตปาคุญญตา กายชุกตา จิตต ชุกตา สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ กรุณา มูทิตา ปัญญินทรีย์-อโมหะ (๒) “อกุศลธรรม” = “อกุศลเจตสิก ๑๔” คือ เจตสิกฝ่ายอกุศล ได้แก่ โมหะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทธัจจะ โลกะ ทิฎฐิ มานะ โทสะ อิตสา มัจฉริยะ กุกกัจจะ ถีนะ มิตระ วิจิกจนา (๓) “อัพยาทธรรม” = “อัญญสมานาเจตสิก ๑๓” คือ เจตสิกที่มีเสมอกันแก่จิตพวกอื่น นั่นคือ ประกอบเข้าได้กับจิตทุกฝ่ายทั้งกุศลและอกุศล มิใช่เข้าได้แต่ฝ่ายใด ฝ่ายหนึ่งพวกเดียว ได้แก่ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ วิตล วิจาร อธิโมกข์

วิริยะ ปิติ นันทะ เพราะฉะนั้น ไม่ว่า “จิต” จะมีความแปรปรวนมากน้อยแค่ไหน “เจตสิก ๕๒” ก็สามารถอธิบายถึงภาวะจิตได้เสมอ ในการพิจารณาสภาวะธรรมนั้น ก็คือ การพิจารณาองค์ประกอบที่เป็นคุณอาการของจิต โดยจำแนกแจกธรรมไปตาม “ธรรม ๓” ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่อย่างไรก็ตาม คุณภาพหรือระดับชั้นของ “จิต” ในทางพุทธศาสนา ก็จำแนกตามเกณฑ์ “ธรรม ๓” เช่นกัน ดังนี้

โดยภูมิประเภท

๑. กามาวจรจิต ๕๔

๑) อกุศลจิต ๑๒

- โลกมุลจิต ๘
- โทสมุลจิต ๒
- โมหมุลจิต ๒

๒) อเหตุกจิต ๑๘

- อกุศลวิบากจิต ๗
- กุศลวิบากอเหตุกจิต ๘
- อเหตุกกิริยาจิต ๓

๓) กามาวจรโสภณจิต ๒๔

- มหากุศลจิต ๘
- มหาวิบากจิต ๘
- มหากิริยาจิต ๘

๒. รูปาวจรจิต ๑๕

๑) รูปาวจรกุศลจิต ๕

๒) รูปาวจรวิบากจิต ๕

๓) รูปาวจรกิริยาจิต ๕

๓. อรูปาวจรจิต ๑๒

๑) อรูปาวจรกุศลจิต ๔

๒) อรูปาวจรวิบากจิต ๔

๓) อรูปาวจรกิริยาจิต ๔

๔. โลกุตตรจิต ๘ (× ฌาน ๕ = ๔๐)

๑) โลกุตตรกุศลจิต ๔ (๒๐)

๒) โลกุตตรวิบากจิต ๔ (๒๐)

ฉะนั้น ในการวิเคราะห์หัตถ์วินิจฉัยภาวะจิตหรือระดับคุณภาพของจิตนั้น จึงตั้งข้อสมมติฐานไว้ได้ว่า “**พื้นจิต-สันดาน**” ของมนุษย์ดั้งเดิมที่มี “**กรรมเป็นแดนเกิด**” นั้น จิตถูกครอบงำด้วยกิเลส คือ “**กิเลสเกิดขึ้นกลุ่มรวมจิต**” ที่เรียกว่า “**ปรียภูฐาน**” [กิเลสย่อมกลุ่มรวมจิต] หรือ “**ปรียภูฐานกิเลส**” คือ กิเลสอย่างกลาง ได้แก่ “**นิวรรณ์**” หมายถึง “**นิวรรณ์ธรรม-อวิชา-อติ-และ-อกุศลธรรมทั้งปวง**” คำว่า “**พื้นจิต-สันดาน**” หมายถึง (๑) “**นิสัย**” คือ ความประพฤติที่เคยชิน (๒) “**อุปนิสัย**” คือ ความประพฤติที่เคยชินจนเป็นนิสัย (๓) “**ใจคอ**” คือ “**จิตใจ-อริยาศัย-อารมณ**” [ที่เรียกว่า “**มโนวิญญาณ-วิถีจิต**” คือ จิตในกระแสแห่งโลกธรรมทั้ง ๘ ใน “**ภวัจกร-สังสารจักร**” หรือ “**สังสารวัฏ**” ที่ประกอบด้วยวงจร ๓ อย่างคือ “**กิเลส-กรรม-วิบาก**”] นั่นคือ ความนึกคิดในใจอันเป็น “**มโนกรรม**” ไม่ว่าจะฝ่ายกุศล [สุจริต ๓] หรือฝ่ายอกุศล [ทุจริต ๓] ก็ได้ ที่เรียกว่า “**อกิสังขาร ๓**” [เจตนาที่ปรุงแต่งกรรม = บุญ-บาป-ฉาน หรือ อาเนญชา] ที่พร้อมที่จะแสดงออกเป็น พฤติกรรมหรือการกระทำ ที่เรียกว่า “**กายกรรม**” และ “**วจีกรรม**” แต่ในความเป็นจริง “**จิตตามสภาพดั้งเดิม**” จะเป็นจิตที่ปราศจากนิวรรณ์ สะอาด ผ่องใส เบิกบาน บริสุทธิ์ แต่ยังไม่สิ้นจาก “**กิเลสอนุสัย-อนุสัยกิเลส**” คือ กิเลสอย่างละเอียดที่หมักคองอยู่ในพื้นจิตสันดาน ที่เรียกว่า “**จิตประภัสสร**” [ปฐมวิญญาณ-ฐิติภูตัง-ภวัจจิต] มนุษย์สามารถชำระบาราศิกิเลสอย่างกลาง “**ปรียภูฐานกิเลส**” [เช่น นิวรรณ์ ๕ กิเลส ๑๐ อุปกิเลส ๑๖] ได้ ด้วยการเจริญอริยมรรค โดยเฉพาะ การเจริญจิตตภาวนาให้ล่วงสู่ถึงความเป็น “**อธิจิตต์**” ได้แก่ “**สัมมวายามะ [สัมมปปชาน ๔] - สัมมาสติ [สติปฏีฐาน ๔] - สัมมาสมาธิ [รูปฉาน ๔]**” เพื่อให้เข้าถึงจิตที่ประกอบด้วย “**อุเบกขา-เอกัคคตา**” [ฉานูปেকขา-เอกัคคตาแห่งสมาธิ] แห่งจุดตถฉานจิต คือ จิตได้ปราศจาก “**วิตก-วิจารณ์-ปีติ-สุข**” ฉะนั้น ภาวะจิตในสมัยนั้น ย่อมเป็นจิตที่ตั้งมั่นใน “**ธรรมสมาธิ ๕**” [ปราโมทย์-ปีติ-ปัสสัทธ-สุข-สมาธิ] ปราศจากความลังเลสงสัยในพระธรรมแห่งข้อปฏิบัติที่กำลังดำเนินอยู่ พร้อมทั้งจะเกื้อกูลประโยชน์แห่งความตรัสรู้ [สัมโพธิ] และอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ประกอบด้วยหลักธรรมใน “**โพธิปักขยธรรม ๓๗**” ที่นอกเหนือจาก “**อธิจิตต์**” [สติปฏีฐาน ๔ กับ สัมมปปชาน ๔] ดังนี้

(๑) “**อธิบาท ๔**” คือ ธรรมเครื่องมุ่งมั่นแห่งความสำเร็จในกิจต่างๆ คุณเครื่องให้ถึง

ความสำเร็จ คุณเครื่องสำเร็จสมประสงค์ ทางแห่งความสำเร็จ ได้แก่ (๑) “**ฉันทะ**” ความพอใจรักใคร่สิ่งนั้น (๒) “**วิริยะ**” ความพยายามทำสิ่งนั้น (๓) “**จิตตะ**” ความเอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้น (๔) “**วิมังสา**” ความพิจารณาใคร่ครวญหาเหตุผลในสิ่งนั้น ให้จำง่าย ๆ ว่า มีใจรักพากเพียรทำ เอาจิตฝักใฝ่ ใช้ปัญญาสอบสวน

(๒) “**อินทริย์ ๕**” คือ ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน โดยเป็นเจ้าการในการทำหน้าที่ และเป็นหัวหน้านำ “**สัมปยุตตธรรม**” ในการครอบงำกำจัดธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ ได้แก่ ความไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลงงมงาย ตามลำดับ ซึ่งประกอบด้วยคุณธรรม ๕ อย่าง ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา

(๓) “**พละ ๕**” คือ ธรรมที่เป็นกำลังให้เกิดความเข้มแข็งมั่นคง ซึ่งธรรมที่ตรงข้ามแต่จะอย่างไรจะเข้าครอบงำไม่ได้ อันได้แก่ ความไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน

และความหลงมกมาย ตามลำดับ ซึ่งประกอบด้วยคุณธรรม ๕ อย่าง ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ
สมาธิ ปัญญา

(๔) “โพชฌงค์ ๗” คือ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้หรือองค์ของผู้ตรัสรู้ ได้แก่ (๑) สติ (๒)
สัมมวิริยะ (๓) วิริยะ (๔) ปีติ (๕) ปีตัสัทธา (๖) สมาธิ (๗) อุเบกขา

(๕) “มรรคมงคล ๘” คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรียกเต็มว่า “อริยอัฏฐังคิกมรรค”
แปลว่า “ทางมีองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ” เรียกสามัญว่า “มรรคมงคล ๘” ได้แก่ (๑)
“สัมมาทิฐิ” เห็นชอบ (๒) “สัมมาสังกัปปะ” คำริชอบ (๓) “สัมมาวาจา” เจรจาชอบ (๔)
“สัมมากัมมันตะ” ทำการชอบ (๕) “สัมมาอาชีวะ” เลี้ยงชีพชอบ (๖) “สัมมาวายามะ” เพียร
ชอบ (๗) “สัมมาสติ” ระลึกรชอบ (๘) “สัมมาสมาธิ” ตั้งจิตมั่นชอบ

ด้วยเหตุนี้ บุคคลที่ปราศจากการเจริญพัฒนาจิตใจใน “อริยมรรคมงคล ๘” และ “โพชฌังคธรรม ๗” ย่อม
กลายเป็นคนที่บกพร่องใน “สมาธิ” [ฌาน ๔-รูปฌาน ๔] และ “ปัญญา” [โสฬสญาณ-ญาณ ๑๖] ซึ่งสืบ
เนื่องจากความบกพร่องแห่งการกุศล (ศีลบริสุทธิ) นั่นคือ ไม่ได้พัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา “ศีล-สมาธิ-
ปัญญา” โดยรวมแล้ว ระดับคุณภาพของจิตย่อมเป็นความคิดเห็นที่ผิด คือ “มิจฉาทิฐิ” แห่งอกุศลกรรมบถ
ทั้ง ๑๐ ประการ [กายทุจริต ๓-วจีทุจริต ๔-มโนทุจริต ๓] ฉะนั้น จิตจึงฟุ้งซ่าน ไม่เป็นสมาธิ ไม่เบิกบาน ไม่
ประภัสสร เป็นธรรมดา นั่นคือ “วิกัมปมานสูตร” ผู้หวั่นไหว คือ ผู้ฟุ้งซ่านที่เข้าถึงความฟุ้งซ่านอย่างแท้จริง
ประกอบด้วยความวิปลาสวิปริต ความนึกคิดในใจที่ผิดเพี้ยนจากความเป็นจริงตาม “กฏธรรมชาติ” เพราะมี
ความคิดเห็นที่ถือผิด “ทิฐิ ๒” คือ ความเห็นผิด ได้แก่

(๑) “อัสสททิฐิ” ความเห็นว่าเที่ยง คือ ความเห็นว่า “อัตตาและโลก” เป็นสิ่งเที่ยงแท้ยั่งยืน คงอยู่
ตลอดไป เช่น เห็นว่าคนและสัตว์ตายไปแล้ว ร่างกายเท่านั้นทรุดโทรมไป ส่วน “ดวงชีพ-
เจตภูต-มโน” เป็นธรรมชาติไม่สูญ ย่อมถือปฏิสนธิในกำเนิดอื่นสืบไป เป็น “มิจฉาทิฐิ”
อย่างหนึ่ง ซึ่งแนวคิดดังกล่าวนี้ เป็นบ่อเกิดแห่ง “ภวตัณหา” ความทะยานอยากในภพที่
ต้องการเป็นนั่นเป็นนี่ ที่เหนืออำนาจธรรมชาติ ซึ่งไม่เป็นความจริงแห่งชีวิต เช่น ความ
ปรารถนาอยากหนุ่มอยากสาวตลอดไป เพราะทุกคนต่อแก่ชรา เป็นต้น

(๒) “อุจเจททิฐิ” ความเห็นว่าขาดสูญ คือ ความเห็นว่า “อัตตาและโลก” ซึ่งจักพิณาสขาดสูญ
หมดสิ้นไป อยากพรากพ้นไปจากภาวะที่ตนเกลียดชังไม่ปรารถนา ความทะยานอยากที่
ประกอบด้วย “วิภวทิฐิ” เช่น เห็นว่าคนและสัตว์จุติจากอัตภาพนี้แล้วขาดสูญ ซึ่งแนวคิด
ดังกล่าวนี้ เป็นบ่อเกิดแห่ง “วิภวตัณหา” ความทะยานอยากในวิภพไม่ต้องการเป็นนั่นเป็นนี่
ที่เหนืออำนาจธรรมชาติ ซึ่งไม่เป็นความจริงแห่งชีวิต เช่น ความปรารถนาไม่ยอมตาย เพราะ
สิ่งมีชีวิตทั้งหลายต้องตาย ไม่มีข้อยกเว้น เป็นต้น

ดังนั้น คนที่ครุ่นคิดติดอยู่กับเรื่องที่ไม่เป็นจริง ไม่เป็นไปตามธรรมชาติตามสภาพที่เป็นจริง มักชอบคิดปรุงแต่งตามความปรารถนาของตน จึงเรียกว่า “ความคิดฟุ้งซ่าน” ประกอบด้วยนิวรรณ์ รวมทั้งอกุศลธรรมทั้งหลาย ไม่ด้ามันตั้งมั่นในธรรมโดยปรมาัตต์ [ธรรมสมาธิ ๕] ซึ่งแสดงนัยถึง “ไม่ได้เจริญจิตใจด้วยอริยมรรค และโพธิปักขิยธรรมทั้งหลาย” นั่นเอง แต่ประกอบด้วย “ความไม่รู้จริงในสังขธรรม” นั่นคือ “อวิชชา ๔” หมายถึง ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ และ “อวิชชา ๘” หมายถึง (๑) ความไม่รู้จริงในอริยสัจ ๔ ได้แก่ “ทุกข-สมุทัย-นิโรธ-มรรค” ซึ่งนับเป็น ๔ ประการแห่งความไม่รู้จริง (๒) ความไม่รู้จริงในเหตุและผลแห่งความจริงในกาลทั้ง ๓ ได้แก่ ไม่รู้เหตุในอดีตและปัจจุบัน ไม่รู้ผลในปัจจุบันและอนาคต นั่นคือ *ไม่รู้ในส่วนอดีต ๑ ไม่รู้ในส่วนอนาคต ๑ ไม่รู้ทั้งส่วนอดีตทั้งส่วนอนาคต ๑* ซึ่งนับเป็น ๓ ประการแห่งความไม่รู้จริง และ (๓) ความไม่รู้จริงในปฏิจสมุปบาท ๑๒ ได้แก่ *อนุโลมปฏิจสมุปบาท* [ฝ่ายสมุทัย] และ *ปฏิโลมปฏิจสมุปบาท* [ฝ่ายนิโรธ] ซึ่งนับเป็น ๑ ประการแห่งความไม่รู้จริง ระดับความฟุ้งซ่านนี้ มีตั้งแต่ (๑) *ไม่รู้ตามธรรมดา* [โง่เขลาตามภูมิปัญญา] ความหลงๆ ลืมๆ ตามปกติ (๒) *มียอกติ ๔* [จิตประสาทอ่อนๆ] หมายถึงฐานะอันไม่พึงถึง ทางความประพฤติที่ผิด ได้แก่ “ฉันทาคติ” ลำเอียงเพราะรักใคร่ ๑ “โทสาคติ” ลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน ลำเอียงเพราะชัง ๑ “โมหาคติ” ลำเอียงเพราะเขลา ๑ “ภยากติ” ลำเอียงเพราะกลัว ๑ จนถึง (๓) *ขั้นวิปลาด* [จิตหลอนจนเป็นบ้าไปเสียแล้ว] หมายถึง กิริยาที่ถือโดยอาการวิปริตผิดจากความเป็นจริง ความเห็นหรือความเข้าใจคลาดเคลื่อนจากสภาพที่เป็นจริง มีดังนี้: (ก) *วิปลาดด้วยอำนาจจิตต์และเจตสิก ๓* ประการ คือ (๑) *วิปลาดด้วยอำนาจสำคัญผิด* เรียกว่า “*สัญญาวิปลาด*” (๒) *วิปลาดด้วยอำนาจคิดผิด* เรียกว่า “*จิตตวิปลาด*” (๓) *วิปลาดด้วยอำนาจเห็นผิด* เรียกว่า “*ทัญญูวิปลาด*” (ข) *วิปลาดด้วยสามารถวัตถุเป็นที่ตั้ง ๔* ประการ คือ (๑) *วิปลาดในของที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง* (๒) *วิปลาดในของที่เป็นทุกข์ ว่าสุข* (๓) *วิปลาดในของที่ไม่ใช่ตน ว่าตน* (๔) *วิปลาดในของที่ไม่งาม ว่างาม* เพราะฉะนั้น ความฟุ้งซ่านเกิดขึ้นได้ชั่วขณะ แต่ต้องรู้อย่างเท่าทันไม่ให้ “กิเลสนิวรรณ์” นี้ ยึดกลุ่มรุ่มหรือครองงำย่ำยิจิต “ปริยภูฐาน” จนเกิด “อริติ” ความเบื่อหน่ายในการหมั่นประกอบกุศลความดี “กุศลธัมมานุโยค” การแก้ไขภาวะจิตในบางข้อตามหลักธรรม “อุดมมงคล” [มงคล ๓๘] หมายถึง สิ่งที่ทำให้มีโชคดี ธรรมที่นำมาซึ่งความสุขความเจริญ ดังเช่น ไม่คบคนพาล คบบัณฑิต บูชาคนที่ควรบูชา อยู่ในถิ่นมีสิ่งแวดล้อมดี ได้ทำความดีให้พร้อมไว้ก่อน ทำความดีเตรียมพร้อมไว้แต่ต้น ตั้งตนไว้ชอบ เล่าเรียนศึกษามาก ทรงความรู้กว้างขวาง ใส่ใจสดับรับฟังค้นคว้าหาความรู้อยู่เสมอ มีศิลปวิทยา ชำนาญในวิชาชีพของตน มีระเบียบวินัย ได้ฝึกอบรมตนไว้ดี วาจาสุภาพิต รู้จักใช้วาจาพูดให้เป็นผลดีสนทนาธรรมตามกาล หาโอกาสสนทนาถกเถียงเกี่ยวกับหลักความจริงและหลักความถูกต้องดีงาม มีความเพียรเผากิเลส รู้จักบังคับควบคุมตน ไม่ปรนเปรอตามใจอยาก ประพฤติพรหมจรรย์ ดำเนินตามอริยมรรค การรู้จักควบคุมตนในทางเพศ หรือถือเมถุนวิริติตามควร เห็นอริยสัจ ๔ เข้าใจความจริงของชีวิต ทำพระนิพพานให้แจ้ง เพื่อบรรลุนิพพาน ถูกโลกธรรมจิตไม่หวั่นไหว จิตไร้เศร้า จิตปราศจากธุลี และ จิตเกษม ฉะนั้น ธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นในจิต ๓ อย่าง คือ *กุศลธรรม ๑ อกุศลธรรม ๑ อัพยาตธรรม ๑* นั่นคือ “*อภิสังขาร ๓*” ได้แก่ “*บุญ-บาป-อาณัญชา*” ด้วยประการฉะนี้.

